

Головні тенденції у розвитку історіографії історії польської національної меншини в УСРР в 1920 – 1930 роки XX століття

В даній статті зроблено спробу комплексного дослідження історіографії історії польської національної меншини в УСРР в 20-30-ті роки XX століття. За радянської доби ця проблематика системно не досліджувалася, а її окремі фрагменти вивчалися в значно ширших тематичних рамках. Демократизація суспільно-політичного життя СРСР у роки „перебудови”, а згодом – падіння радянського тоталітарного режиму і здобуття Україною незалежності започаткували якісно нову добу в історіографії проблеми. Оприлюднений за останні 15 років джерельний матеріал, а також – численні розвідки з окремих аспектів даної проблеми створюють підґрунтя для подальшого плідного дослідження культурно – релігійне становище польської національної меншини в УСРР в 20 – 30 рр. XX ст.

Ключові слова: польська національна меншина, УСРР, культура, релігія.

В данной статье сделана попытка комплексного исследования историографии истории польского национального меньшинства в УСРР в 20-30-е годы XX века. В советские времена эта проблематика системно не исследовалась, а ее отдельные фрагменты изучались в значительно более широких тематических рамках. Демократизация общественно-политической жизни СССР в годы „перестройки”, а впоследствии – падение советского тоталитарного режима и обретения Украиной независимости положили начало качественно новую эпоху в историографии проблемы. Обнародован за последние 15 лет исходный материал, а также – многочисленные разведки из отдельных аспектов данной проблемы создают основу для дальнейшего плодотворного исследования культурно – религиозное положение польского меньшинства в УСРР в 20 – 30 гг. XX ст.

Ключевые слова: польская национальная меншина, УСРР, культура, религия.

This paper attempts a comprehensive study of the historiography of the history of the Polish minority in the USSR in 20-30-years of the twentieth century. In Soviet times this problems are not systematically studied, and its individual fragments have been studied to a much broader thematic framework. The democratization of social and political life of the Soviet Union during the "perestroika" and then – the fall of the Soviet totalitarian regime and the independence of Ukraine launched a qualitatively new era in the historiography of the problem. Announced last 15 years the source material, and – numerous findings on specific aspects of the problem creating the basis for further fruitful research culture – religious situation of Polish minority in the USSR in the 20 – 30 Twentieth century.

Key words: Polish national minority, USSR, culture, religion.

Постановка проблеми. Впродовж 1921 – 1939 рр. польська національна меншина відіграла вагомий роль у політичному, економічному і культурному житті Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР). Цьому безперечно сприяла політика радянської влади, спрямована на залучення усіх національних груп до активного будівництва соціалізму. З цією метою були створені польські сільські ради, школи, навчальні заклади, культурні установи, друкувалися польськомовні газети, журнали та різноманітна література. Радянська влада, мріючи про всесвітню революцію, намагалася створити прообраз соціалістичної Польщі в прикордонних районах України. Все це дає підстави стверджувати, що цілісне вивчення історії радянської України в зазначену добу стає можливим лише у разі комплексного дослідження різних сфер буття її численних етно-культурних груп (в тому числі – й польської). Необхідною запорокою успішності подібної наукової діяльності є попереднє вивчення історіографії польської національної меншини в УСРР 1920-30-х рр., в тому числі – й історії наукового вивчення культурно-релігійного життя поляків.

Ступінь вивчення проблеми. Попри наявність численних наукових праць з цієї проблематики Данильченко О.П. [6, с.20], Єременко Т.І. [9, с. 119 – 130], Чирко Б.В. [22, с. 51 – 64], вона досі фактично не слугувала предметом спеціального історіографічного аналізу. Окремі спроби звернення до історії наукового вивчення культурно-релігійного життя поляків в УСРР 1920-30-х рр. Місінкевич Л.Л. [15, с. 72], Черкаський А.В. [21, с. 87-91], Шевчук Г.М. [24, с. 428] здійснювалися в рамках ширшого предметного поля, а тому – не можуть надати повне уявлення про стан наукової розробки цієї теми.

Мета статті. Дослідженням даної статті є проаналізувати розвиток історіографії культурно-релігійного життя польської національної меншини в УСРР в 1920-30-х рр., виділити головні етапи історії наукового вивчення цієї проблеми та з'ясувати ступінь наукової розробки даної теми.

Виклад основного матеріалу. Загалом в історіографії даного питання можна виділити три головні періоди – 1) початок 1930-х – перша половина 1980-х рр.; 2) друга половина 1980-х – початок 1990-х рр.; 3) 1990-і рр. – початок ХХІ століття.

У першій половині 1930-х рр. утверджується сталінський варіант марксистсько-ленінської ідеології з характерним для нього догматизмом і схематизмом та однолінійністю у висвітленні історичних явищ. У науковій літературі проблемам національних меншин приділяється менше уваги, що відбувається паралельно із згортанням політики коренізації. У цей період з'являється література, яка відображає сталінську концепцію національного будівництва. Замість об'єктивного аналізу культурно – релігійного життя польської національної меншини історики займаються лише фактографічним обґрунтуванням певних апріорних положень, які є похідними від головних ідеологічних настанов. Друковані видання того часу перебували під жорстким контролем партійного керівництва, оскільки на них покладалася функція ідеологічної обробки населення в комуністичному дусі. Відповідно роботи таких авторів як М.М. Попова [17] чи М. Левітан [13, с. 7] були по суті спрямовані на створення ірреальної картини соціалістичних перетворень в культурно – релігійній сфері держави.

Дослідження другої половини 30-х – першої половини 80-х років не виходили за рамки марксистсько-ленінської методології, були тенденційні і, як результат цього, породжували нові «білі плями». Обмеженість історичної тематики не дозволила науковцям розглянути особливості розвитку різних етнічних груп України у 1920-30-ті рр. В працях Б.М. Бабія [1, с. 316], В.І. Наулко [16, с. 34], Г.М. Шевчука [24, с. 428], Б.В. Чирко [23, с. 215] продовжували вивчатися виключно ті питання, що слугували доказом дружби, співробітництва, зближення націй і створення єдиної спільноти – радянського народу та вірної ленінської національної політики. Проте, майже не згадувалося про міжнаціональні суперечки, тенденційно підбиралася статистика, замовчувалися негативні сторони соціально-економічних перетворень.

Ситуація з вивченням історії поляків в УСРР, змінилася з розпадом “соціалістичного табору”. Звільнення історичної науки з-під впливу ідеології марксизму – ленінізму, відкриття вільного доступу до архівних матеріалів радянської доби, поширення на пострадянському просторі методологічних підходів, характерних для західної історіографії – все це сприяло якісному прогресу у дослідженні історії польської національної меншини в Україні в 1920 – 30 рр. Перехід до гласності відкрив шлях до раніше закритих бібліотечних, музейних та архівних спеціальних відділів, розпочалося активне вивчення раніш заборонених тем. Завдяки цьому з'являється велика кількість праць, в яких по іншому висвітлюється діяльність комуністичної влади щодо культурно – релігійного життя польської національної меншини. У монографії М. Іванова “Перший покараний народ: Поляки у Радянському Союзі. 1921–1939” [10] розглядаються різні аспекти історії польської національної автономії в Україні, з'ясовується мотивація й перебіг ліквідації тоталітарним режимом здобутків “польського радянського будівництва”. Серед іншого наголошується на тому, що створення в СРСР двох польських національних районів (ім. Ю. Мархлевського в УСРР і ім. Ф. Дзержинського у БРСР) слугувало полігоном РКП(б) й маніпульованою нею Компартії Польщі для опрацювання пробних моделей майбутнього устрою соціалістичної Польщі. Автор також досить повно дослідив систему польських шкіл в СРСР, висвітливши процес їх створення, розвитку, характерні риси, а також -проаналізував кадровий потенціал цих шкіл. В роботі О.Б. Бистрицької [3] аналізується діяльність партійно – радянського керівництва по створенню шкільної мережі для національних меншин республіки. Зокрема детально розглядається діяльність польського бюро.

В цей період лідерство у дослідженні історії польської національної меншини в УСРР природно захопили польські науковці, які спиралися на традиції попередніх десятиліть. В праці Я. Купчака “Поляки на Україні у 1921–1939 рр.” [12] детально розглядаються різні аспекти буття польської

нацменшини УРСР. У її III розділі (“Організація польської автономії в Україні”) предметно характеризується функціонування польських сільрад, перебіг створення і діяльності Мархлевського району, економічні умови господарювання, діяльність громадських організацій. У розділі VI (“Репресії на Україні та загибель польської національної автономії в Україні”) докладно з’ясовується розгортання владних репресій проти поляків. У цьому контексті аналізується й процес ліквідації “радянської Мархлевщини”.

З проголошенням незалежності України починається новий етап у розвитку її історичної науки, який, зокрема, характеризується зростанням інтересу до проблем польської національної меншини. По новому, на основі невідомих раніше архівних джерел, аналізується й культурно-релігійне життя польської меншини в умовах тоталітарного режиму. З’явилися перші вітчизняні публікації, в яких висвітлюється доля польської меншини міжвоєнної доби (і, зокрема, історія Мархлевського району). Окремим виданням вийшла праця Г. Стронського “Злет і падіння: Польський національний район в Україні у 20–30-і роки” [20, с. 63]. Тематиці, що пов’язана з історією створення, функціонування й ліквідацією Мархлевського району, репресіями проти його населення професор Г. Стронський також присвятив низку інших своїх розвідок та виступів на наукових конференціях [19]. І.А. Балуба звертає увагу на нероздільність польської меншини в Україні з національними традиціями та католицькою церквою. На його думку, це призвело до появи і поширення релігійних гуртків, «ружанців» та «терціяр», які виконували культурно-освітні, господарські, політичні функції, згуртовуючи навколо себе громадськість і виражаючи її політичні настрої [2, с. 24]. Т.І. Єременко в своїй праці наводить важливі фактографічні дані щодо кількості польських навчальних закладів, структури їх освітньої програми, а також – повідомляє про жорстку лінію на залучення сільського польського населення до будівництва соціалізму [9, с. 73].

У працях І. Т. Лісевич [14], Г. Стронського [19, с. 63], О. Я. Калакури [11] висвітлюються не лише загальні проблеми історії поляків УРСР цієї доби, але й окремі аспекти їх суспільно-політичного і культурно-освітнього життя в Україні. Частково історія польської національної меншини розглядається в роботах тих вітчизняних науковців, які вивчають увесь спектр історії або історіографії національних меншин республіки міжвоєнної доби (зокрема, йдеться про праці Б. В. Чирко [22, с. 215], Л. Д. Якубова [25, с. 452], О. О. Рафальського [18, с. 447] та ін.).

О.О. Войналович та Л.П. Войналович розглядають статистику всіх шкіл в 1925-1926 рр., співвідношення учнів, населення та вчителів. Серед іншого вони звертають увагу на ключову проблему тодішньої польської школи: брак вчительських кадрів. Виникнення цієї вади автори пов’язують із тим, що більша частина польської інтелігенції ще на початку 1920-х рр. виїхала до Польщі. Своєю чергою ті, що залишилися, за своїми поглядами часто не влаштовували представників радянської влади [4, с. 213; 5].

Попри все вищесказане дослідженням цієї тематики, принаймні в Україні, й досі бракує систематичності й системності. Монографічних праць формату роботи Я. Купчака все ще не створено. Як і раніше, залишається актуальним заклик М. Іванова щодо необхідності дослідити усю панораму національного життя широких мас польської кресової людності [10].

Вивчення історії Римо – католицької церкви на теренах колишніх Російської імперії та Радянського Союзу традиційно є важливим напрямом західної (і зокрема польської) історіографії. Дослідження її становища й владної політики щодо неї в СРСР міжвоєнної доби провадилося у міжвоєнній Польщі групою католицьких авторів, згуртованих довкола часописів “Przegląd Powszechny” та “Oriens”. У Польській народній республіці вивчення історії Римо – католицької церкви на підрадянських теренах офіційно перебувало під забороною. Але на практиці воно тривало й надалі, оскільки клерикальні автори, спираючись на авторитет Католицької церкви у соціалістичній Польщі, продовжували відповідну пошукову роботу. У сучасних умовах безперечним авторитетом у цій історіографічній ділянці є проф. Р. Дзвонковський і науковий осередок при Люблінському католицькому університеті.

Професор Р. Дзвонковський [7, 8] в 1991–1992 рр. визначив широке коло проблем з історії РКЦ в СРСР/УРСР міжвоєнної доби, які, на його думку, потребують ґрунтовного опрацювання, а саме: уряд II Речі Посполитої й доля РКЦ в СРСР; польський єпископат та Римо-католицька церква у Радянському Союзі; ставлення західних держав до політики ліквідації РКЦ в СРСР; доля духовенства й католицьких святинь у радянській державі міжвоєнного часу тощо. Вочевидь за останні 15 років у цій ділянці історіографії відбулися певні зрушення, насамперед завдяки зусиллям проф. Р. Дзвонковського.

Водночас більшість вищезгаданих напрямів дослідницької діяльності на разі лишуються актуальними і чекають на ретельне опрацювання. Зокрема потребують ґрунтовного вивчення

питання регіонально-територіального розташування костьолів в УРСР 1920–30-х рр.; біографії священнослужителів РКЦ; взаємини Костьол – влада на регіональному та місцевому рівнях; повсякденне життя римо-католицької парафії 1920-х – початку 1930-х рр.; механізм обміну засуджених ксьондзів на арештованих у Польщі комуністів й агентів радянської розвідки. Не менш важливим питанням, що на разі чекає свого дослідника, є аналіз етнічної приналежності вірних РКЦ в УРСР 1920–1930-х рр., в тому числі доведення поширеного стереотипу – “католик – це поляк, поляк – це католик”.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, можна констатувати, що історіографія культурно-релігійного життя польської меншини УРСР в 1920–30-х рр. пройшла у своєму розвитку кілька виразних етапів. За радянської доби усі дослідження в цій сфері так чи інакше спрямовувалися на виправдання національної політики пануючого режиму, були покликані органічно вписати культурне життя польської національної меншини у загальний контекст соціалістичного будівництва. Демократизація суспільно-політичного життя СРСР у роки „перебудови”, падіння радянського тоталітарного режиму і здобуття Україною незалежності дали могутній поштовх вільному розвитку історичної науки, започаткували якісно нову добу в історіографії проблеми. Напрацьований на межі 1980-90-х рр. досвід критичного осмислення національної політики більшовиків і її впливу на політико-правове становище польської меншини, спричинив до поширення спроб розглядати це явище з позицій об'єктивності і всебічності. Водночас аналіз пострадянської наукової літератури свідчить про те, що проблематика культурно-релігійного життя польської меншини на території України в 1920-30-х роках на разі опрацьована далеко не в повній мірі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабій Б.М. Українська радянська держава в період відбудови народного господарства (1921 – 1925 рр.) / Б. М. Бабій. – К., 1961. – 316 с.
2. Балуба І.А. Польська національна меншина України в 20 – 30 – ті роки ХХ ст.. / І. А. Балуба. – Київ, 1997. – 24 с.
3. Бистрицька О. Б. Створення та розвиток системи освіти національних меншин в Україні (1917 – 1939 рр.) / Олена Борисівна Бистрицька. – Харків, 1998 – 160с.
4. Войналович О.О. Організація шкільної освіти для національних меншин в Україні: 1917–1938 рр. / О.О. Войналович. – Київ – Полтава, 1992. – 213с.
5. Войналович Л.П. – Підготовка вчителів для шкіл нац. мен. в Україні (20 – 30 – ті рр. ХХ ст..) / Л.П. Войналович. – Житомир, 2011. – 20 с.
6. Данильченко О.П. Етнічні групи півдня України: економічне і соціально – політичне становище на початку 20 – х рр.. ХХ ст.. / О. П. Данильченко. – К., 1993. – с. 59
7. Dzwonkowski R. Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR 1917-1939. Martyrologium. / R. Dzwonkowski. – Lublin, 1998.
8. Dzwonkowski R. Stan badań nad historią Kościoła i życiem religijnym katolików obrządku łacinskiego w ZSRR (1917-1990) // Mniejszości polskie i polonia w ZSRR / Pod red. H. Kubiaka та in. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1992.
9. Єременко Т.І., Чирко Б., Калакура О., Поляки в Україні / Т. І. Єременко. // Віче. –1993. -№1. – с. 119 – 130.
10. Іванов М. Перший покараний народ: поляки у Радянському Союзі 1921 – 1939. / М. Іванов. – Варшава – Вроцлав, 1991.
11. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ ст. / О. Я. Калакура. – К., 2008.
12. Купчак Я. Поляки на Україні у 1921 – 1939 рр. / Я. Купчак – К. 1994.
13. Левітан М. Освіта національних меншостей / М. Левітан. // Шлях освіти. – 1927. – № 10. – С.7.
14. Лісевич І.Т. Духовно спрагли: Духовне життя польської національної меншини на Наддніпрянській Україні в 1864-1917 рр. / І. Т. Лісевич. – К., 1997.
15. Місінкевич Л.Л. Коренізація і національні меншини Поділля у 20 – 30 – х рр.. ХХ століття. / Л. Л. Місінкевич. – Київ: «Рідний край», 1999. – С. 72.
16. Наулко В.І. Етнічний склад населення України: Поляки // Культура і побут населення України: Навч. Посіб. / В. І. Наулко. – К., 1993. – С. 34 – 36.
17. Попов М.М. Основні моменти історії КП(б)У. / М. М. Попов. – Київ, 1936.
18. Рафальський О. Національні меншини в Україні у ХХ ст. Історіографічний нарис. / О. Рафальський. – К.: Поліс, 2000. – 447с.

19. Стронський Г. Й. Приречена на мовчання / Г. Й. Стронський. // Людина і світ. – 1994. – № 3-4. – С. 17 – 20.
20. Стронський Г. Й. Злет і падіння: польський національний район в Україні у 20 – 30 – ті роки ХХ ст./ Г. Й. Стронський. – Тернопіль, 1992. – 63с.
21. Черкаський А.В. До питання про етнонаціональний склад населення України у 20 – ті роки ХХ століття/ А. В. Черкаський. // УІЖ. – 1993. № 11-12. – с. 87 – 91.
22. Чирко Б. В. Національні меншини на Україні (20-30 роки ХХ століття) / Б. В. Чирко. – К.: Асоціація Україно, 1995. – 215с.
23. Чирко Б.В. Національні меншості на Україні в 20 – 30-х рр.. / Б. В. Чирко. // Укр. іст. журн. – 1990. – № 1. – С. 51 – 64.
24. Шевчук Г.М. Культурне будівництво на Україні у 1921-1925 рр. / Г. М. Шевчук. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 428 с.
25. Якубова Л. Соціально-економічне становище етнічних меншин в УСРР (20-і – початок 30-х років ХХ ст.). / Л. Якубова. – К.: Ін-т історії НАН України. – 2004. – 452 с.